

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KÜRESELLEŞME AKTÖRLERİNDEN ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN ULUS DEVLET EKONOMİLERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Onur ŞATLI

Yük.Lis.Öğr. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
onursatli@yandex.com
ORCID: 0000-0002-1763-2114

Atıf / Citation: Şatlı, O. (2021). Küreselleşme Aktörlerinden Çok Uluslu Şirketlerin Ulus Devlet Ekonomilerine Etkileri: Türkiye Örneği. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS)*, 10(1), 152-169.

ÖZ

Küreselleşmeye dair farklı yaklaşımların bulunması, onu tek bir olguya ya da özelliğe dayanarak açıklamadaki güçlüğüdür. Küreselleşme, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik özellikleri ışığında ele alınması gereken bir olgudur. Bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin ekonomik etkileri ve bu etkileri neticesinde küreselleşen dünyanın güçlü aktörleri konumuna gelen çok uluslu şirketleri incelemektir. Çalışmada öncelikle küreselleşme kavramı, küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlar ışığında açıklanmış, daha sonrasında ekonomik gücü artan çok uluslu şirketlerin dünya ekonomik sistemindeki yerine değinilmiş ve nihayetinde bir örnek oluşturması açısından çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye üzerindeki etkilerine ilişkin bir bakış yapılmıştır. Araştırma süresince betimsel araştırma yöntemi kullanılmış olup, detaylı bir arşiv araştırması ile çalışma tamamlanmıştır. Çalışma neticesinde, çok uluslu şirketlerin ekonomik alandaki güçleri görülmüş olmakla beraber bu gücün gelişmiş ülke kategorisinde yer alan ulus-devlete rakip olabilecek bir seviyede olmadığı ortaya konulmuştur. Buna ek olarak; gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye gibi ulus-devletler üzerinde ise çok uluslu şirketlerin, ekonomik güçlerinin büyük oranda arttığı; ancak yine de tam olarak ilgili devletlere rakip konumda olmadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Çok Uluslu Şirketler, Türkiye, Ulus-Devlet, Ekonomi

EFFECTS OF MULTINATIONAL COMPANIES FROM GLOBALIZATION ACTORS ON NATION-STATE ECONOMIES: TURKEY EXAMPLE

ABSTRACT

Finding different approaches to globalization is the difficulty in describing it based on a single fact or feature. Globalization is a phenomenon that must be addressed in the light of its economic, social, cultural

and political characteristics. The aim of this study is to examine multinational companies that have become powerful actors of the globalized world as a result of the economic effects and these effects of globalization. In the study, the concept of globalization was explained in the light of approaches to globalization, then the place of multinational companies with increased economic power in the world economic system was mentioned and a view was given on the effects of multinational companies on Turkey, which is in the category of developing countries, in order to set an example. During the research period, the descriptive research method was used and the research was completed with a detailed archival research. As a result of the study, the strength of multinational companies in the economic field has been seen, but it has been revealed that this power is not at a level that can rival the nation-state in the developed country category. In addition; on nation-states such as Turkey, which is in the category of developing countries, multinational companies have greatly increased their economic powers; however, it has been observed that they are not exactly in a position to rival the relevant states.

Key Words: Globalization, Multinational Companies, Turkey, Nation-State, Economy

1. GİRİŞ

Küreselleşme, günümüzde kendisini daha çok kültürel düzeyde tartışılarda bulmasına rağmen; sosyal, ekonomik ve politik ortamda da çeşitli dinamiklere sahip olan bir olgudur. Bu sebepten ötürü küreselleşmeye dair birbirinden farklı yaklaşım ve görüşlerin olması da kaçınılmaz olmuştur.

Küreselleşmenin iki temel itici gücü; bilim ve teknolojiadaki inanılmaz hızlı gelişmeye paralel olarak gelişen bilgi alış verişinin hızlanması ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler eşliğinde uzağın yakın olmasıdır. Bunlara ek olarak özellikle Soğuk Savaş sonrası hâkim ekonomik ideolojinin kapitalizm olması ve kapitalist bakış açısının etkilediği eski komünist ülkelerin de dünya pazarına açılmaları neticesinde küreselleşmenin inanılmaz boyutlara ulaşması, onu günümüze ait bir olgu olarak tanımlamaktadır. Yine de dikkat edilmesi gereken bir husus olarak küreselleşme her ne kadar günümüzde hızlanmış bir olgu olsa da geçmişte de kendisini hissettiren dinamiklerinin olması, küreselleşmenin yaşayan ve gelişen bir varlık olarak hayatımızda yer edindiğinin bir göstergesidir.

Bu bağlamda küreselleşmenin yaşayan bir varlık olarak, modern devletlerin hakimiyetlerini önemli ölçüde aşındırdığı görüşü literatürde sıkça üzerinde durulan bir durumdur. Bilindiği üzere, modern devletler, kendi egemenlik alanları içerisinde her türlü düzenlemeyi yapma haklarına sahip olmuşlardır. Bu temel egemenliklerinden bir tanesi de ekonomik yapıyı düzenleme haklarıdır. Ancak, kapitalizm etkisiyle ulus-devletlerin özellikle özelleştirmelerle ekonomik alandan elini çekmesi ve piyasaların kendi kendini düzenleme yetisine müdahale etmeme prensibi birçok devlet üzerinde etkileri hissedilen çok uluslu şirketlerin doğuşunu hızlandırmıştır.

Bu bilgiler ışığında; bu çalışmada küreselleşmenin ekonomik dinamiklerinden olan çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisindeki yerleri ve bir örnek oluşturması açısından Türkiye'deki çok uluslu şirketlerin faaliyetleri incelenmiştir. Çok uluslu şirketlerin modern dönemin önemli siyasi aktörü olan ulus-devletlerin ekonomik yapıyı düzenleme egemenliğine zarar verip vermediği çalışmanın ana sorusu olmuştur. Çalışma süresince detaylı bir arşiv taraması yapılmış olup betimsel araştırma yöntemi ana araştırma yöntemi olarak seçilmiştir. Konunun anlaşılabilirliği

açısından birinci bölümde küreselleşme kavramına ek olarak küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri küreselleşme yaklaşımları ışığında örneklendirilerek açıklanmıştır. İkinci bölümde çok uluslu şirketler ve faaliyetlerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin kuruluşundan itibaren ekonomik sistemindeki dönüşüm ve Türkiye üzerindeki çok uluslu şirketlerin gelişimlerine yer verilmiş ve çalışma tamamlanmıştır.

1. Küreselleşmeye Dair

Küreselleşme kavramı ile ilgili tanımlar çoğunlukla günümüz ile ilişkilendirilse de; kavram, tarih sahnesinde çok önceden beri çeşitli dinamikleri ile bulunan bir olgudur. Bundan dolayı, küreselleşme için tarihsel ilk başlangıç süreci çeşitli yaklaşımlara göre farklılık arz etse de genel itibari ile beş yüz yıl kadar önceki Avrupa sömürgecilik dönemlerinden süregelen bir süreçtir denilebilir (Cebeci, 2011: 2).

Küreselleşme tanımı için kullanılan tabirler farklılık arz etse de; kavramın ilk kullanımı için genel itibari ile Marshall McLuhan'ın 1962 tarihli "Sosyoloji" çalışmasında kullanmış olduğu "Küresel Köy" tabiri kavramın günümüzdeki anlamını kazanmasını sağlamıştır (McLuhan, 1962: 25). Devam eden süreçte, Theodore Levitt'in 1983 yılında yayımlanan "Pazarların Küreselleşmesi" isimli makalesi ile küreselleşme kavramı, popüler bir kavram olarak iş ve ekonomi dünyasında tanınmaya başlamıştır (Levitt, 1983: 1).

Küreselleşme ile ilgili çeşitli tanımlar yapılması ve geçmişte de küreselleşmeye yönelik birçok olgunun görülmesi, kavramı anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu noktada dikkatle incelenecek olursa; küreselleşmenin çeşitli dinamikleri tarihin erken safhalarında da görülmüştür. Ancak, günümüzün önemli süreçlerinden ulaşım ve iletişim alanlarındaki büyük gelişmeler bu dinamiklerin daha derin ve daha yoğun olarak yaşanmasını sağlamıştır (Şahin, 2007: 27). Bu gelişmeler ile birlikte daha önce de var olan küreselleşme olgusu günümüz itibari ile nitel ve nicel boyutlarda değişime gitmiştir. Nicel olarak ticaret, sermaye akımları, yatırımlar gibi devletler arasındaki dolaşımda meydana gelen bir değişim söz konusu iken, nitel olarak ise politik, ekonomik ve sosyal yönden değişimlere sebebiyet vermektedir. Küreselleşmenin bu nitel ve nicel olgularla dünyayı değiştirip, sınırlarla sınırlandırılmamış bir dünyaya doğru gidişe sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu gidişatın en önemli tetikçisi, özellikle tarihte ilk defa bilim ve teknolojiye ait altyapının gücün belirleyicisi olmasıdır. Ekonomik alanda ise bu gelişmelerin neticesinde bilgiye dayalı hizmet sektörü, ön plana çıkan sektör olmuştur (Kaya, 2009:1).

Küreselleşme, çok boyutlu ve derin bir kavramdır. Bu sebeple kendisine dair yapılan tanımlamalar genel itibari ile kapsayıcı olamamaktadır ve yetersiz kalmaktadır (Şahin, 2007: 12). Bundan dolayı; küreselleşmeye dair ifadelerde Peter Marcuse'nin de ifade ettiği gibi: "küreselleşmeyi bir kavram olarak değil de; bir katalog olarak ele almak" daha makul bir yaklaşımdır (Marcuse, 2000: 1).

Küreselleşme en başta ekonomik alanda engellerin kalkması ile liberalleşmenin önünün açılması ve dünya çapında bir liberalleşmedir. Bu yönü ile küreselleşmeyi evrenselcilik ve emperyalizm ile ilişkilendirenler de vardır. Ayrıca küreselleşme neticesinde, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ise oldukça zor duruma düşmesi küreselleşme için dünyanın Amerikanlaşması

tabirinin de kullanılmasını popülerleştirmiştir. Bu terimi savunanların sıklıkla tercih ettiği tez, küreselleşmenin hâkim sermayenin yeni pazarlar oluşturup, dünyayı hegemonyası altına alabilmek için kullandıkları maskeden ibaret olmasıdır (Şahin, 2007: 39).

Küreselleşme olgusunu daha iyi tanımlamak için dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise küreselleşmenin sadece ekonomi odaklı bir kavram olmamasıdır. Küreselleşmenin ekonomik olgusunun yanı sıra sosyal dinamiklerine de bakılacak olursa, küreselleşme aynı zamanda ulusların tarihten süregelen birikimleri olan kültürlerinin ve geleneksel hayat tarzlarının saldırıya uğramasıdır. Küreselleşmenin bu dinamiğine dikkat çeken araştırmacılardan Anthony Giddens, küreselleşmeyi: “hayatımızı sürdürdüğümüz usulleri yeniden yapılandırmak” olarak tanımlarken (Giddens, 2000: 15); Malcolm Waters ise “toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki coğrafya ile ilgili sınırların ortadan kalkma süreci” olarak yorumlamaktadır (Bolay, 2002: 57’den aktaran Şahin, 2007: 40). Dikkat edilecek olursa; küreselleşme, bu yönüyle ulusların birikimi ve kimlikleri olan kültürlerine de ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin bir diğer olgusu ise siyasal hayattaki dönüşümdür. Özellikle post-modern akımın etkisi ile çeşitli düşünürlerin milli devletlerin sonunun geldiğini iddia etmeleri, küreselleşmenin Westphalian egemenliğin ana aktörleri olan ulus- devletlere karşı yöneltilmiş ciddi saldırılarını ortaya koymaktadır. Ancak yine de ulus-devletlerin egemenlikleri günümüzün küreselleşen dünyasında azalmış olsa da, hâlihazırda tamamen bitmiş görünmemektedir. Nitekim Francis Fukuyama’nın ifade ettiği gibi küreselleşen dünya sisteminde “fonksiyonları dar ama güçlü devlet” modeline doğru bir gidiş görünmektedir (Fukuyama, 204:161).

Dikkat edileceği gibi küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve siyasi alanda kendisini gösteren etkilerinin olmasından dolayı onu anlayabilmek için; David Held ve Anthony McGrew’in çalışmalarında belirttikleri gibi: “zaman-mekân sıkışması, karşılıklı bağımlılığın hızlanması, daralan bir dünya ve diğer tüm kavramlar arasında küresel bütünleşme, bölgeler arası güç ilişkilerinin tekrar düzenlenmesi, küresel durumun bilincinde olma ve bölgeler arası birbirine bağlı olmanın yoğunlaşması” olarak tanımlamak küreselleşmenin oldukça detaylı ve tüm yönlerine değinen bir tanımlaması olacaktır (Held ve McGrew, 2003,10).

Oldukça karmaşık gibi görünen bu tanıma biraz daha basit ve anlaşılır şekilde ifade etmek gerekirse; İpek Cebeci’nin makalesinde yaptığı tanıma bakılmasında yarar vardır:

Cebeci (2011: 7)’ ye göre küreselleşme, devletlerin ekonomik ve politik kararlarındaki değişim gücüyle; ayrıca iletişim, ulaşım ve diğer teknolojik yeniliklerin de hızlandırıcı etkisiyle; toplumların kültürel, ekonomik, siyasal, çevresel vb. pek çok boyutta birbiriyle daha fazla yoğun olarak etkileşmesini ve bu etkileşimlerin sonucunda toplumların birbirleriyle fazla bütünleşmesini ifade eder.

Bütün bu tanımlar göstermektedir ki, küreselleşme kavramı için en öne çıkan özellik zaman-mekân sıkışmasıdır. Köksal Şahin, bu zaman- mekân sıkışması durumunun ortaya çıkmasını sağlayan dört temel hususa dikkat çekmiştir. Bunlar; teknolojik gelişmelerin eşlik ettiği bilgi devrimi, serbest piyasa sisteminin geri dönüşü, neo-liberal ideolojideki yükseliş ve küresel sorunların ortaya çıkmasıdır (Şahin, 2007: 42).

Bütün bu verilerin ışığında küreselleşme ile ilgili üç ana unsurun dikkatleri üzerine çektiği söylenebilir. Bunlar; piyasaların genişlemesi, devletlere ve kurumlara meydan okuması ve yeni sosyal ve politik akımların doğmasıdır (Kaya, 2009: 2). Nitekim küreselleşme tek bir boyutu olan bir kavram değildir. Daha önce de bahsedildiği gibi küreselleşme, etkisini siyasi, sosyal ve ekonomik alanda da hissettiren zengin bir olgudur.

Kavramın zengin ve popüler olması sebebiyle, her düşünürün küreselleşmeye dair farklı bir açıklaması bulunmaktadır. Örneğin: Jacques Adda'ya göre küreselleşme, kapitalizmin dünyaya yayılışı iken (Adda, 2002: 9); ünlü Japon düşünür Ken'ichi Ohmae'ye göre ise küreselleşme, her şeyi değiştiren bir eğilim olup, ulus-devletler ve sendikaların onun karşısında elinin kolunun bağlanmasıdır (Went, 2001: 22'den aktaran; Cebeci, 2011: 6). Öte yandan Dani Rodrik ise devletler arasındaki güç yarışına dikkat çekerek, küreselleşmenin kapitalist dünyada küresel pazarlara açılma yeteneğinde olanlar ile olmayanlar arasındaki mücadele olduğuna dikkat çekmektedir (Rodrik, 1997: 16).

Düşünürler arasındaki bir fikir birliği olmaması neticesinde küreselleşmeye dair farklı anlamlar ve yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır. Günümüzde küreselleşme için hâlihazırda bulunan gruplandırma Aşırı Küreselleşmeciler, Şüpheciler ve Dönüşümcüler olarak ifade edilebilmektedir. Aşırı Küreselleşme ve Şüpheci grubunda anılan düşünürler için küreselleşmenin kavramsal, ideolojik ve siyasi yönlerine vurgu yaparak onu yadırgamak (Şüpheciler) ya da yüceltmek (Aşırı Küreselleşmeciler) eğiliminde oldukları ifade edilebilmektedir. Dönüşümcüler ise küreselleşmenin gerçekçi bir olgu olduğuna dikkat çekmekle beraber, devletlerin ciddi bir dönüşüm geçirdikleri ve küresel bir uygarlığın doğduğu savını desteklememektedirler (Şahin, 2007:64). Daha anlaşılır olması açısından sonraki paragraflarda her üç yaklaşımın önde gelen araştırmacılarının öne sürdüğü önermelere değinilmiştir.

Öncelikle Aşırı Küreselleşme taraftarları, küreselleşmenin toplumları refah, zenginlik ve özgürlüğe taşıyan bir durumu ifade ettiğini iddia ederek, daha çok neo-liberal düşüncelerin etkisi ile hareket etmektedirler (Şahin, 2007: 64). Yani genel görüşleri küreselleşmenin iyi bir olgu olduğu ve toplumların gelişimlerine katkı sağlayacağı yönündedir. Bazı Aşırı Küreselleşme taraftarlarının düşüncelerine bakılacak olursa;

Peter Drucker'a göre; küreselleşme, ulus-devlet sistemini küresel çoğulcu bir sisteme dönüştürmekte ve milli egemenlik kriterini bitirmektedir. Özellikle paranın transnasyonal özelliğe kavuşması yani anavatsız olması neticesinde milli ekonominin "milli" olma özelliğini elinden alınmakta ve neticede küresel medeniyetlerin oluşması ufukta görünmektedir (Drucker, 1997: 202).

Francis Fukuyama'ya göre; küreselleşme farklı kültürleri tamamıyla yok etmemekle beraber; küreselleşen dünyada, Batı ağırlıklı etkiler görünmekte ve bu nedenle ulusal kurumlar giderek önemini kaybetmektedir (Fukuyama, 2016: 387).

- Eric Hobsbawm ise küreselleşme neticesinde ulusların giderek önem kaybedip uluslar üstü yapıların önem kazanacağına dikkat çekerek ulus ve milliyetçilik kavramlarının gitgide önem kaybedeceğini iddia etmektedir (Hobsbawm, 1995:108).

- Son olarak Ke'ichi Ohmae ise ulus-devlet modelinin önem kaybettiğine, devletlerin ekonomik politikalar yapma ve istihdamı belirleme yetkilerinin uluslararası sermayeye geçtiğine ve böyle bir ortamda ulus-devlet modelinin artık işlerliğinin kalamayacağına vurgu yapmaktadır (Ohmae, 1995:117).

Bütün bu düşünürlerin de dikkat çektiği gibi Aşırı Küreselleşme taraftarlarının, modern dönemin uluslararası aktörleri olan ulus-devletlerin çöküşüne doğru bir gidişin olduğu düşüncesi, dikkate değerdir (Şahin, 2007: 66).

İkinci olarak Küreselleşme Şüphecilerinin tavırlarına ve kavrama dair tepkilerine bakılacak olursa; küreselleşme neticesinde dünya ölçeğinde yaşanan sıkıntılara, insanlığın büyük bir çoğunluğunun da bu sıkıntıları yaşadığına dikkat çektikleri görülecektir. Küreselleşme Şüphecileri yoğun olarak küreselleşmenin, ulus-devlet sistemini derinden etkileyebilecek bir olgu olmadığına ve hâlihazırdaki dünya uluslararası sisteminde ulus-devletin etkinliğinin değişmediğine dikkat çekerler. Özetle Küreselleşme Şüphecileri, küreselleşmenin hiçbir şeyi etkilemediğine inanırlar. Çoğunlukla Marksist kuramın etkisinde oldukları söylenebilecek başlıca Küreselleşme Şüphecilerinin görüşleri ise şu şekildedir:

- Richard Falk, ulus-devletlerin egemenliklerinin aşınmaya uğradığını kabul etmekle beraber, ulus-devletlerin yerini küresel veya bölgesel devletlerin almasını çok olası görmemektedir. Ona göre; ulus-devletlerin zayıflatılması bilinçli bir çabanın ürünüdür (Falk, 2002:8).

- Bernard Gerbier ise, daha sert bir söylemle içinde savaş olmayan ekonomi ağırlıklı bir emperyalizm dönemi içerisinde olduğumuzu iddia etmektedir (Gerbier, 1999:105).

- Samuel Huntington, biraz daha farklı bir bakış açısı geliştirerek; Batı medeniyetinin dünya ölçeğinde değer kazanmasından ziyade değer kaybettiğini iddia ederek, ulus-devletlerin en güçlü aktör olma durumunun devam edeceğini söylemektedir (Huntington, 2020:93).

- Immanuel Wallerstein ise, merkez ülkeler ile çevre ülkeleri arasındaki çekişmenin şiddetlendiğine vurgu yaparak, dünya çapında bir kaos oluştuğunu iddia etmektedir. Ulus-devletler, küreselleşen dünyada etkileri bakımından sınırlandırılmış olmakla beraber uluslararası arenada önemi devam etmekte ve başat aktör konumunu korumaktadır (Wallerstein, 1998:41).

Son olarak Aşırı Küreselleşmecilerin ulus-devletin sonunun geldiği düşüncesine ve Küreselleşme Şüphecilerinin hiçbir şey değişmedi tezlerine katılmayan Dönüşümcü grubu ise küreselleşmeyi modern toplum ve dünya düzenini yeniden düzenleyen sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümün itici gücü olarak tanımlamaktadır (Cebeci, 2011: 11). Dönüşümcüler ile ilgili ayrıca bahsedilmesinde fayda olan bir husus ise, küreselleşmeye dair yaklaşımlarında onu bir bütün olarak görüp artı ve eksileriyle yaklaşmalarıdır (Şahin, 2007: 76). Bu çalışmada da küreselleşmeye dair yaklaşımlardan Dönüşümcü Yaklaşım esas alınmıştır.

Dönüşümcü ekolün tanınmış düşünürlerinin vurguladıkları konulara bakılacak olursa:

- Thomas Friedman, küreselleşmiş ekonomideki serbest piyasa sisteminin işlerliği için

sosyal güvenlikçi ulus-devletlerin varlığının gerekliliğine dikkat çekerek; ulus-devletlerin fonksiyonlarının değişerek varlığının devam edeceği yeni sorumluluklara sahip olacağını öngörmektedir (Friedman, 2002:28).

- Anthony Giddens ise, ulus-devletlerin küreselleşen dünyadaki yapılarının değiştiğini kabul etmekle beraber, uluslararası arenada başat gücün ulus-devletler olarak kalacağını iddia etmektedir. Giddens'a göre küreselleşme, ulus-devletlerin milli egemenlik ve milli kimlik unsurlarını değiştirmektedir (Giddens, 2000:7).

- Jürgen Habermas da Giddens'a benzer şekilde küreselleşen dünyada ulus-devletlerin ikamesini zor olarak görmekte ve ulus-devlete olan küreselleşme baskısı ile oluşan bir dönüşüm süreci olduğunu ifade etmektedir (Habermas, 2002:30).

- Anthony Smith ise, küreselleşen dünyada ulusun ve milliyetçiliğin aşılacağını düşünmenin yanlış olduğunu ifade ederek, küresel kültürün bireylere ortak inanç, itibar ve umut sağlamasını olası görmemektedir. Bu nedenle de Smith'e göre, küreselleşen dünyadan ulus-devletler başlıca siyasi aktör olma konumunu koruyacaktır (Smith, 2002'den aktaran Şahin, 2007:79).

3.Küreselleşen Ekonominin Güçlü Aktörleri: Çok Uluslu Şirketler

Küreselleşmenin en hissedilir yanının ekonomi alanında olması, uluslararası ticarete yaşanan yoğunluğun artmasına ve finans ve üretim alanlarının gelişmesine neden olmuştur. Bu durum da netice itibari ile siyasi gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en kayda değer olanı, devletin ekonomik alanda kontrol ve yönlendirme gücünün büyük ölçüde çok uluslu şirketlere istemsiz olarak devredilmesidir (Şahin, 2007: 27). Bu devir neticesinde küreselleşen dünyada yeni ve güçlü aktörler olarak çok uluslu şirketler var olmaya başlamışlardır.

Tarihsel süreçlerine de yakından bakılacak olursa; özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde başlayan sanayi devrimi neticesinde ortaya çıkan güçlü sanayi kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu hammaddelere yönelmesi neticesinde ortaya çıkan diğer devletlerdeki faaliyetler; çok uluslu şirketlerin özünü oluşturmaktadır (Kıvılcım, 2013: 12). Tüm bu faaliyetler, yatırım olgusu ile ilişkilendirilmektedir. Bilindiği gibi çok uluslu şirketler köken ülkelerinin haricindeki ülkelere yatırım yaptıkları için çok uluslu sıfatı ile anılmaktadırlar. Bu noktada yatırımın kökenlerine inilecek olunursa, doğrudan yabancı sermayelerin farklı ülkelerde yatırım şeklinde ortaya çıkması, sömürge dönemine kadar uzanmaktadır. Öncelikle; 1800'lü yıllar İngiltere'nin kendi ülkesi için gerekli olan hammaddeyi sağlayabilmek için sömürgelerinde çeşitli fabrikaları kurması veya aynı şekilde petrol çıkarımını sağlamak için bu bölgelerde kurduğu girişimler, çok uluslu şirketlerin başlangıç hamleleri olarak sayılabilmektedir (Dündar, 2014: 2).

Çok uluslu şirketlerin bu anlayışla diğer ulus-devletlere yönelmesi giderek artan bir hızda ekonomik büyümelerini de beraberinde getirmiştir ve tarih sahnesinde güçlü dış politika aktörleri

olarak yer edinmişlerdir. Tahmin edileceği üzere küreselleşmenin ekonomik boyutu da bu büyümenin tetikleyici olmuştur.

Küreselleşmenin ekonomik boyutu ise liberal politikalar neticesinde, serbest piyasa anlayışının daha yoğun bir biçimde hissedilmesi sonucunda dünyanın tek bir pazar çerçevesinde birleşmesini ihtiva etmektedir. Bu durumun özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılışı neticesinde özel mülkiyeti destekleyen kapitalist ekonomik görüşün rakipsiz ve ikamesiz bir duruma yükselişi ile dünya çapında hız kazandığı söylenebilir. Özellikle ulaşım teknolojilerindeki ucuzlama ve gelişmeler ülkeler arasındaki mal, sermaye ve emek alış verişini artırıp devletler arasındaki ekonomik faaliyetlerin de artmasını ve küresel bir ekonominin doğmasını sağlamıştır (Kıvılcım, 2013: 6). Küresel bir ekonominin oluşması ise, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığın, işbirliğinin ve benzeşmenin artmasına sebebiyet vermektedir. Buna verilebilecek bir örnek; 1947'deki Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde ortaya çıkan ticaretin uluslararası arenada olabildiğince serbestleştirilmesidir. Bugünlerde ise GATT'ın yerini Dünya Ticaret Örgütü (WTO) almıştır (Kıvılcım, 2013: 6).

Bu kapsamda, küreselleşen ekonominin öne çıkan ve güçlü aktörleri konumuna gelen çok uluslu şirketler, siyasi sürecin de belirleyicileri konumuna evrilmektedirler (Cebeci, 2008: 6). Özellikle ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye entegre bir yapıya bürünmeleri noktasında yabancı sermaye yatırımları, yeni teknolojik gelişmelerin transferi, pazarlama ve istihdam noktasındaki gelişmeler kalkınma konusunda geri kalmış devletlerin kalkınmasını ilerletmekte ve bu da söz konusu ülkelerdeki siyasi erki etkisi altına almaktadır (Kamacı, 2018: 5). İktisadi biçimden incelenecek olursa; kalkınma olgusu, uluslararası iş bölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi olarak tabir edilebilir. Dikkat edilecek olursa, kalkınmanın olması için ilgili devletin kendi dışındaki devlet ekonomileri ile bütünleşmesi gerekmektedir (Gedikli, 2011:5).

Çok uluslu şirketlere dair genel bir değerlendirme yapılmak istenirse; çok uluslu şirketlerin şu özelliklerin bulunduğu söylenebilmektedir:

- Faaliyet alanları tek bir devlet ile sınırlı değildir.
- Merkezi bir denetim mekanizmasına sahiptirler.
- Tüm şirket bölümleri için ortak bir politika izlenmektedir.
- Küçük şirketlerin faaliyetlerini kontrol eden işletmelerdir (Gerşil, 2004: 2).

Bu bağlamda, küreselleşen ekonominin yeni aktörleri olan çok uluslu şirketler Aysen Tokol'un tabiri ile: genel merkezi belli bir ülkede olduğu halde işlevlerini bir veya birden fazla ülkede kendi tarafından koordine edilen şubeler, yavru şirketler veya bağlı şirketler aracılığıyla ve genel merkez tarafından kararlaştırılan bir işletme politikasına uygun olarak yürüten büyük şirketlerdir (Tokol, 2001: 1). Öte yandan Patrick Artisien ise, çok uluslu şirketler için toplam maddi kaynaklarının en az %20'sinin bağlı olduğu devlet dışındaki devletlerde olduğu ve karlarının en az %35'inin uluslararası faaliyetlerde kazanıldığına dikkat çekmektedir (Artisien, 1985: 5).

Günümüzün küreselleşen dünyasında ise çok uluslu şirketler, kendi ulus-devletlerinin koruyuculuğu altında başka ulus-devletlerin ekonomilerinde büyük pazarlar ve ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Çok uluslu şirketler, küreselleşen ekonomilerde kendi ulus-devletlerinden ziyade farklı devlet ekonomilerine neden yönelmektedirler? Şüphesiz ki, bu sorunun cevabı hızla küreselleşen dünyanın, küreselleşme dinamikleri içinde gizlidir. Hızlı küreselleşen ekonomik sistem neticesinde; ulusal sınırların dışına çıkmaya başlayan sermaye, vergi, emek gibi ekonomik olguların maliyetlerinin daha avantajlı konuma gelmesi bu kaymanın ana nedenlerinden biridir (Cebeci, 2008:6).

Ancak yine de tahmin edileceği üzere çok uluslu şirketlerin konuk ülkeye girişi ve yerleşmesi bahse konu olduğu kadar kolay olmamıştır. Özellikle sömürü düzeni neticesinde, sömürülen ülkelerde yoğun bir şekilde başlayan milliyetçilik ve ulusal olmayan malların millileştirilmeye çalışılması ve ithal ikameci anlayışlar çok uluslu şirketlerin bu ülkelerdeki faaliyetlerine karşı ciddi bir önyargı oluşturmuştur (Dündar, 2014: 3). Bu olumsuz hava, çok uluslu şirketlerin özellikle erken dönemde, yayılmasını ve güçlenmesini geciktirse de, 1985 yılından itibaren dünya çapında turizm, bilgi işlem, telekomünikasyon, otomotiv gibi unsurlar, yabancı sermayeyi çekmeye başlamış ve neticede çok uluslu şirketlere karşı takınılan olumsuz tutum giderek azalmaya başlamıştır (Dündar, 2014: 3).

Aslında özüne bakıldığında, çok uluslu şirketlerin yaptıkları küresel bir alışveriş neticesinde uluslararası ticaretin ilerlemesini sağlamaktır (Kıvılcım, 2013: 13). Bu ticari hacmin genişlemesinin ana sebebi Held ve McGrew'in de ifade ettiği gibi, yeni küresel kapitalist dünyanın temelinde çok uluslu şirketlerdir. 2001 yılındaki faaliyet gösteren çok uluslu şirket sayısı 65 bin civarında iken, bu şirketlere bağlı olarak faaliyette bulunan 850 bin civarında yerel işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin dünya çapındaki ticaret hacmi ise 18.5 trilyon dolardır. Bugüne geldiğimizde ise çok uluslu şirketler, dünya üretiminin yaklaşık %20'sine sahip olup, bağlı buldukları devletlerin GSMH'sine katkıları %11 civarlarındadır (Held ve McGrew, 2003: 37).

Forbes Dergisi'nin 2016 yılında yapmış olduğu bir çalışmaya göre ise, dünya çapındaki çok uluslu şirketlerin bağlı oldukları ülkelere göre dağılımı şu şekildedir: ABD 540, Çin 200, Birleşik Krallık 92, Almanya 50 ve Türkiye 11 şirket. Bu sayılar, gelişmiş ülke kategorisindeki devletlerin merkez ülkesi olması neticesinde örgütlenen çok uluslu şirketlerin sayılarının hayli fazla olduğunu gösterirken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler kategorisindeki devletlerin çok uluslu şirket ve ticaret hacminin gelişmiş devletlerin hayli gerisinde kaldığını göstermektedir (Kamacı ve Turan, 2018: 6). Bu yönü ile çok uluslu şirketler, gelişmiş ülkelerin küresel ekonomideki yeni hegemonik düzenlerinin elçileri olarak nitelenmektedirler.

Fortune'un yapmış olduğu başka bir incelemeye göre ise 2016 yılında dünyanın en fazla kazanan 20 çok uluslu şirketi Tablo-1'de verilmiştir (Fortune, 2016'dan aktaran Kamacı ve Turan, 2018: 6).

Tablo-1: 2016 Yılı İçerisinde Dünyanın En Çok Kazanan 20 Çok Uluslu Şirketi

Sıra	Şirket	Sektör	Gelirler (Milyar Dolar)	Karlar (Milyar Dolar)	Merkez Ülke
1	Wal-Mart	Perakende	482,1	14,7	ABD
2	State Grid	Enerji	329,6	10,2	Çin
3	China National Petroleum	Enerji	299,2	7,1	Çin
4	Sinopec Group	Enerji	294,3	3,6	Çin
5	Royal Dutch Shell	Enerji	272,1	1,9	Hollanda
6	Exxon Mobil	Enerji	246,2	16,1	ABD
7	Volkswagen	Otomotiv	236,6	-1,5	Almanya
8	Toyota Motor	Otomotiv	236,6	19,2	Japonya
9	Apple	Teknoloji	233,7	53,4	ABD
10	BP	Enerji	225,9	-6,5	Birleşik Krallık
11	Berkshire Hathaway	Finansal	210,8	24,1	ABD
12	Mc Kesson	Toptan	192,5	2,2	ABD
13	Samsung Electronics	Teknoloji	177,4	16,5	Güney Kore
14	Glencore	Enerji	170,5	-4,9	İsviçre
15	Industry&Commercia lBank of China	Finansal	167,2	44,1	Çin
16	Daimler	Otomotiv	165,8	9,3	Almanya
17	UnitedHealth Group	Sağlık	157,1	5,8	ABD
18	CVS Health	Sağlık	153,3	5,2	ABD
19	Exor Group	Otomotiv	152,6	0,8	İtalya
20	General Motor	Otomotiv	152,3	9,6	ABD

Tabloda dikkat çeken bir husus olarak ilk sırada yer alan Wal-Mart şirketinin geliri, dünyadaki 192 devletin milli gelirinden fazla bir durumdadır. Ayrıca tabloda yer verilmeyen diğer 80 çok uluslu şirketle beraber ilk 100 şirketin toplam geliri, dünyadaki ABD hariç bütün ülkelerin milli gelirlerinin üzerindedir. Çok uluslu şirketler bu yapıları nedeniyle, dünya ölçeğinde birçok ulus-devleti ekonomik güç bakımından geride bırakarak küreselleşmiş dünyanın en önde gelen aktörleri arasına girmektedirler (Kamacı ve Turan, 2018: 6).

Ancak yine de her ne kadar çok uluslu şirketler küresel aktörler olarak tarih sahnesinde yerlerini almış olsalar ve belirgin bir şekilde faaliyet alanları içerisindeki ülkelerin ekonomi politikalarında belirleyici rol oynasalar da; aynı zamanda bu devletlerin yasalarına aykırı bir şekilde faaliyetlerini icra edemezler. Bu nedenden ötürü; küreselleşme ile ulus-devletlerin dış politikada ekonomik alandaki güçlerinin çok uluslu şirketler gibi bazı ulus-devlet üstü yapılanmalara devredilmesi şimdi ve yakın gelecekte ulus-devletin başat siyasal aktör olma konumunu değiştirmemiştir (Yavuz ve Sivrikaya, 2009: 11).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra çok uluslu şirketlerin büyük miktarlarda sermaye akışını izledikleri gerçeğinden hareketle, bu şirketlerin daha yüksek kar elde edecekleri, vergilerin ve ücretlerin yüksek olduğu bölgelerden, görece daha düşük olduğu bölgelere doğru bir gidişin söz konusu olduğu görülebilmektedir (Kılıvcım, 2013: 14). Bunun başlıca sebebi, en nihayetinde maddi kaygılardır. Bu noktada; gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru giden bu akış olumsuz olarak karşılanmamalı, misafirlik eden devletlerin refah, ekonomi ve en önemlisi de istihdam konusundaki rahatlamaları göz ardı edilmemelidir. Küreselleşme gerçeğinden hareketle, önünde durulamaz bu gerçeğin akışını engellemeye çalışmaktan ziyade onun faydalarından yararlanmak daha makul bir davranış biçimidir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler statüsünde bulunan Türkiye için de benzer durumlar söz konusudur. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bu bağlamda Türkiye'nin kuruluşundan itibaren ekonomik sisteminin dönüşümü ve çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki faaliyetleri değerlendirilmiştir.

2. Türkiye'nin Ekonomik Tarihine Bir Bakış ve Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye'deki Gelişimleri

Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı gücü neticesinde yıpranmış bir devlet konumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu, bu büyük savaş öncesinde de süregelen ağır savaşların sonucunda oldukça zayıflamış durumdaydı. Bu durumun sonucunda ülke topraklarının büyük bölümü işgal altında bulunduğundan, kurtuluş mücadelesi kapsamında son bir savaş daha yapılarak ülke toprakları düşmandan arındırılmıştı. Ancak bu son savaş neticesinde kuruluş temelleri atılan ve nihayetinde cumhuriyetin ilanı ile beraber yeni bir devlet olarak tarih sahnesinde yer alan Türkiye, insan gücünü önemli ölçüde kaybetmiş bir devletti. Bütün bunlara ek olarak da savaşların sonucunda ülkede önemli bir sermaye kesimini oluşturan Müslüman olmayan halkın devleti terk etmesi ekonomik açıdan zor durumdaki bir ülkenin kuruluş çabasını da beraberinde getiriyordu. Bu durum ekonomik açıdan değerlendirildiğinde emek bölümünün temelini esas alan insan gücünden yoksun bir devlet olarak doğan ve etkili sermaye sistemi de bulunmayan Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınması için dış yatırımlara ihtiyacı göze çarpmaktadır (Koçtürk ve Eker, 2012: 4).

Bu vahim durumda siyasal olarak bağımsızlık kazanmış bir devletin, ekonomik olarak da tam bağımsızlığını kazanması bağlamında son derece önemli olarak yapılan ilk atılım, Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan yabancı sermayeye ait kamu sahalarının milli hale getirilmesi olmuştur. Daha sonrasında gelen 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde ulusal yetki alanına saygı ve ortak kazanç bağlamında faaliyet gösterilmesi esas olmak üzere doğrudan yabancı yatırımlara açık olduğu belirtilmiştir (Koçtürk ve Eker, 2012: 4). Bu karar tahmin edileceği üzere bir kırılma noktası

olmuş, bu tarihten sonraki süreçte Türkiye doğrudan yabancı yatırımlar için yeni bir pazar konumuna gelmiştir. Bu durum küreselleşme ışığında ele alınacak olursa, doğrudan yabancı yatırımlar ekonomik küreselleşmenin basamaklarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle, doğrudan yabancı yatırımlara kendisini açan Türkiye de ekonomik küreselleşmeye açık bir devlet konumuna gelmiştir denilebilir. Ancak burada usulün farklılığına dikkat çekilmelidir. Çünkü Osmanlı ekonomisinde devlet, dış sermaye yatırımlarını doğrudan alırken, Türkiye Cumhuriyeti döneminde bu, Türk şirketleri ve kurumları ile ortaklık şeklinde olmuştur (Koçtürk ve Eker, 2012: 5). Yine de yaklaşımın farklılığı, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik küreselleşmenin bir basamağı olması hususunu elinden almamaktadır. Her halükarda, Türkiye'nin ekonomik küreselleşmesinin kuruluşu ile beraber başladığı söylenebilmektedir.

Devam eden tarihsel süreç içerisinde özellikle 1929 Büyük Buhranı sonrasında devletçi politikalara yönelen Türkiye, doğrudan dış yatırımlar konusunda ilgisiz ve şüpheli bir konuma geçmiştir (Saray, 2011: 10). Bu nedenle bu tarihten sonraya bakıldığında, Türkiye'nin ekonomik küreselleşmesinin biraz daha durağan seyrettiği görülebilmektedir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlese de genel itibarıyla bozulmadan gelmiş, savaş sonucunda ise Türkiye'nin ekonomi politikası bütünüyle değişmiştir. Bu değişime neden olan hususlara değinilecek olursa, özellikle 1944 yılında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurumlarına değinilmesinde fayda vardır. Bilindiği gibi Bretton Woods Konferansları sonucunda kurulan her üç kurum, İkinci Dünya Savaşı'nın yıprattığı ekonomiyi toparlamak amacıyla kurulmuştu. Başlangıçta yoksullukla mücedale ve gelişmekte olan ülkelere gerekli maddi olanakları sağlamak için kurulan IMF ve DB, zamanla kuruluş çizgisinden sapmaya başlamıştır. Bu değişimin en önemli örneği, IMF'ye borcunu ödeyemeyen devletlerin, IMF programını uygulamayı taahhüt etmesi ile ilgili ülkenin, DB'nin programlarından da yararlanabilmesidir. Bu dönüşüm, gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan diğer ülkeler gibi Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Buna ek olarak DTÖ de uluslararası ticareti sağlayan örgüt olarak sahneye çıkmıştır. Üç kurumun birbiri ile koordineli hareket etmesi ile gelişmekte olan ülke kategorisinde yer alan Türkiye'yi de ilgilendiren ekonomik küreselleşmenin hızlandığı görülebilmektedir. Bu durum da küreselleşen ekonominin güçlü aktörleri olarak uluslararası arenada yerlerini alan çok uluslu şirketlerin, Türkiye'de de etkin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur (Göngen, 2013:12).

Devam eden süreçte, 1951 yılında kabul edilen 5821 Sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" ve 1954 yılında kabul edilen 6224 Sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu" Türkiye'nin ekonomik küreselleşmesini tesis eden kanunlardır. Bu kanunlar ile de 1929 Buhranı neticesinde kendi ekonomik küreselleşmesini durağanlaştıran Türkiye, kendisini yeniden ekonomik küreselleşmeye açık hale getirmiştir. Özellikle 6224 Sayılı Kanun, kısmi değişikliklerle beraber neredeyse günümüze kadar geçerliliğini korumuş bir kanundur. Ancak yine de belirtilen kanunlar, Türkiye'ye beklenen dış yatırımları çekmede yetersiz kalmıştır (Saray, 2011: 11).

1960 yılına gelindiğinde ise, planlı ekonomik önlemlerin alınması Türkiye ekonomisinin devam eden on yıllık süreçte % 9'luk bir büyüme sağladığını göstermektedir (Dumludağ, 2003: 19). 1970 yılı ise dünya genelinde gelişmekte olan ülke kategorisinde olan devletlerin doğrudan yabancı yatırımlarına karşı olan isteksiz tutumu neticesinde bir duraklama dönemi olarak

Türkiye'ye de yansımıştır ve 60'lı yılların büyüme etkisi kendisini nötr bir konumda bulmuştur (Saray, 2011: 12). Bu sürece kadar geçen dönem, özellikle kendisini ithal ikameci anlayış ile karakterize etmektedir (Yavan, 2012:7).

1980 yılına gelindiğinde ise Türkiye açısından bir kırılma noktası yaşanmıştır. Bu döneme kadar özellikle "Türk Parası Kıymetini Koruma" hakkındaki 17 Sayılı Karar yerine alınan ve peş peşe gelen 1983 tarihli 28 Sayılı Karar ve 1984 tarihli 30 Sayılı Karar neticesinde değiştirilmiştir. Bu tarih Türk firmalarının ihracat yönündeki engellerinin kaldırılmasını sağladığı için Türk ekonomik küreselleşmesinin bir miladı olarak görülebilir. Nitekim ilerleyen süreçte yurt dışına yatırım yapan firma sayısındaki inanılmaz artış için Nuri Yavan, Türk ekonomik politikası için bir geçiş dönemi, Türk firmaları için ise bir uyanış dönemi olduğu değerlendirmesini yapmaktadır (Yavan, 2012: 11). Bu süreçten itibaren Türkiye, doğrudan dış yatırım almakla kalmayıp, doğrudan dış yatırım da yapan bir ülke konumuna gelmiştir. Nitekim dışa dönük bir ekonomik model geliştiren Türkiye, bu politikası sayesinde önemli ölçüde doğrudan dış yatırımı da çekmeye başlamıştır (Kamacı ve Turan, 2018: 8). 24 Ocak Kararları Dönemi olarak da ifade edilebilecek bu döneme bakıldığında, Türkiye'nin hızla ithal ikameci anlayışı terk ettiği görülebilmektedir. Bu karar paketinin öne çıkan başlıca unsurları ise şu şekildedir: esnek kur, ihracata teşvik, faiz oranlarının serbestisi, ithalat üzerindeki miktar kısıtlarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin indirilmesi. Ancak bunların da ötesi en önemli reform olarak, Türk parasının konvertibilite edilebilmesi yani başka bir değere dönüştürülebilmesi olarak ifade edilebilir. Bütün bu gelişmeler tahmin edileceği üzere, Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye girişlerinin önündeki barikatları kaldırmış ve neticede Türkiye'nin ekonomik küreselleşmesini hızlandırmıştır (Koçtürk ve Eker, 2012: 6). Doğru bir açıdan değerlendirilirse, hızla küreselleşen dünyada Türkiye, küreselleşme karşısında yer almaktansa onun faydalarından yararlanmak için kendisini ekonomik küreselleşmeye açık bir hale getirmiştir.

1990 sonrası döneme bakıldığında ise Türkiye'nin, hızla doğrudan yabancı sermaye girişinin etkisi ile ciddi bir ekonomik küreselleşmesinin olduğu görülebilmektedir. Rakamlara da dikkat edilecek olursa Türkiye, 1990 yılında ilk kez bir milyar doların üzerinde yatırım seviyesini yakalamıştır. Bu rakam da göstermektedir ki Türkiye, 1990 yılında kişi başına doğrudan yabancı yatırım oranında en büyük rakibi Çin'i bile geride bırakmıştır. Bu noktada özellikle 1 Ocak 1996 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında kurulan Gümrük Birliği'nden bahsedilmesinde yarar vardır. Bilindiği gibi Türkiye - AB arasında varılan bu mutabakat sonucu, AB'den ithal edilen ürünlerde gümrük vergileri, eş etkili tedbirler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya konmuştur. Bu durum da tahmin edileceği üzere, Avrupa'dan ithal ürünlerin gelişini hızlandırmış ve neticede Avrupa temelinde kurulmuş çok uluslu şirketlerin Türkiye'deki faaliyetleri artmıştır (Nart, 2010: 1). Bu da Türkiye'nin hızla küreselleşen dünya ekonomisindeki yerini almaya kararlı olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Devam eden süreçte, Türkiye sürekli olarak doğrudan yabancı yatırım konusunda büyümeye devam etmiştir (Koçtürk ve Eker, 2012: 6).

Ek olarak 2003 yılında kabul edilen 4875 Sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" ise bütün bu gelişmelere paralel olarak doğrudan dış yatırımın Türkiye'de sıçrama yapmasını sağlamıştır (Saray, 2011: 13). 2009 senesinde ise, Türkiye'nin dış sermaye çekmesi yurt içi kurum

ve şirketlerin yabancı şirketlerce satın alınması şeklinde olmuştur. Bu dönemden sonra da tahmin edileceği üzere Türkiye, çok uluslu şirketler için misafir eden ülke konumuna gelmeye başlamıştır. Bu durum da küreselleşen dünyanın güçlü aktörleri konumundaki çok uluslu şirketlerin, Türkiye’de de faaliyetlerini artırmasına ve Türkiye’nin küresel ekonomik pazarda daha fazla yer almasına neden olmuştur.

Bu süreçten sonra hızla büyümeye başlayan Türkiye ekonomisi, 2019 yılına geldiğinde oldukça önemli sayıda çok uluslu şirketlere ev sahipliği yapmıştır. Bu duruma bir örnek oluşturması açısından Capital Dergisi’nin her yıl yayınlamış olduğu Türkiye’nin en çok ciro yapan ilk on şirketi listesi Capital-500 Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo-2: 2019 Yılı Türkiye’nin En Çok Ciro Yapan Şirketleri

Sıra	Şirket	Sektör	Ciro (Milyar TL)
1	Tüpraş	Enerji-Petrol	89,600
2	Türk Hava Yolları	Ulaşım	75,118
3	Petrol Ofisi	Enerji-Petrol	53,662
4	OPET Petrolcülük	Enerji-Petrol	46,380
5	BİM Birleşik Mağazalar	Perakende	40,211
6	Shell&Turcas Petrol	Enerji-Petrol	39,325
7	Ford Otosan	Otomotiv	39,209
8	Ahlatçı Kuyumculuk	Kuyum	34,752
9	Arçelik	Elektrik-Elektronik	31,942
10	RC Rönesans İnşaat	İnşaat	27,742

Kaynak: <https://www.capital.com.tr/Listeler/Capital-500>

Liste dikkatle incelenecek olursa, Türkiye’nin yerli firmaları ile ortaklık şeklinde bir politikada faaliyet gösteren Shell, Ford vb. firmalar öncelikle göze çarpmaktadır.

Bu noktaya kadar, Türkiye’nin gelişmekte olan ülke kategorisinde, serbest piyasa mekanizmasını doğru şekilde işlettiği söylenebilir. Ancak yine de genel olarak bakıldığında bu rakamlara rağmen dış ticaretinde ithalat konusunda, ihracat karşısında bir üstünlük görülebilmektedir. Bu durumun genel sebebi, doğrudan dış yatırımın çok uluslu şirketler tarafından gelişmekte olan ülkeler yerine gelişmiş ülkeler kategorisindeki devletlerde yoğunlaşmasıdır. İşte doğrudan yabancı yatırımın çekilmesi Türkiye’nin ithal ettiği ürünleri devlet sınırları içerisinde ikame edebilmesine yardımcı olacak ve neticede kalkınma ve istihdam yüksek oranda sağlanabilecektir. Türkiye bu noktada her gelişmekte olan ülke gibi doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktadır ve henüz istediği seviyeye gelmiş olarak görülememektedir (Kaymakçı, 2013:13).

5. SONUÇ

Küreselleşme, geçmişte çeşitli dinamikleri görülmüş bir olgu olsa da günümüz toplumunun bilgi çağında olması ve ulaşım maliyetlerindeki inanılmaz ucuzlama sayesinde küreselleşmenin etkisi günümüzde hiç olmadığı kadar etkindir. Bu bağlamda özellikle Soğuk Savaş sonrası dünyada kapitalizmin hâkim ekonomik ideoloji olması, devletlerin serbest pazar mekanizması içerisinde yer almasını hızlandırmıştır. Bu çerçevede Dünya çevresinde eski komünist ülkeler de olmak üzere birçok devlet, doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmek için çeşitli atılımlarda bulunmuşlardır. Doğrudan yabancı yatırımların kendi devleti dışında da devletlerin topraklarında faaliyet göstermeleri, küreselleşen dünyanın yeni aktörleri konumuna gelen çok uluslu şirketlerin doğuşunu sağlamıştır.

Bu noktada serbest pazar mekanizmasının etkin bir şekilde yürütülmesi ve neticede devletlerin ekonomik alandan düzenleyici rollerini çekmesi sonucunda çok uluslu şirketlerin, ulus-devletlerin ekonomik politikalar geliştirme ve daha da önemlisi ekonomik egemenliğine ciddi bir darbe indirdiğine dair görüşler bulunmaktadır. Post- modernist görüşün etkisinde olan bu düşünce, küreselleşme neticesinde küreselleşen ekonominin de ulus-devletin sonunu getireceğini iddia etmektedir.

Bu çalışmada küreselleşen ekonominin ulus-devlet ekonomisine gerçek etkileri gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye örneği üzerinden incelenmiştir. Özellikle kurtuluş mücadelesi sonucunda emek ve sermaye gücünden oldukça geri bir durumda yeni kurulan bir devletin zaman içerisinde gelişimi konunun anlaşılması açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye örneğinde de görüldüğü üzere, özellikle İzmir İktisat Kongresi sonrası ortaklık şeklinde ülke sınırları içerisine çekilen doğrudan yabancı yatırımlar ve daha sonrasında “Türk Parası Kıymetini Koruma” hakkındaki 17 Sayılı Karar Türkiye’nin ithal ikameci politikalarına güzel örnekler oluşturmaktadır. 1980 yılında ise ithal ikameci politikadan vazgeçen Türkiye, dış yatırımlara tamamı ile açılmakla beraber kendisi de dış yatırımlar yapmaya başlamıştır. Devam eden süreçte ise günümüzde Türkiye, hem ülke içerisinde önemli ortaklıklar sağlamış hem de dünya çapında önemli şirketlerin sahibi bir devlet konumuna gelmiştir.

Türkiye, ekonomik bakımdan bakıldığında gelişmekte olan ülke kategorisindedir. Ancak tarihsel süreç içerisindeki başarılı ekonomi politikaları neticesinde önemli bir konuma da yükselmiştir. Her ne kadar şu an için arzu edilen noktada olunamasa da gelecekte bu konuma ulaşabilmek oldukça olası görünmektedir. Bu başarının gelmesi doğru ekonomik politikalar sayesinde olmuştur.

Türkiye örneği üzerinden yola çıkılırsa, çok uluslu şirketlerin ulus-devlet ekonomilerindeki egemen aktör konumuna gelmiş olmaları tezi çok mantıklı gelmemektedir. Özellikle üçüncü bölümde anlatılan Türkiye örneğindeki gibi gelişmekte olan ülkeler de çeşitli politikalar ile çok uluslu şirketlerin ekonomik etki alanını sınırlayabilmektedirler. Bu bakımdan bakıldığında küreselleşen ekonominin güçlü aktörleri çok uluslu şirketlerle kıyaslandığında hala ulus-devletlerdir. Bundan dolayı post- modernist bakış açısının iddia ettiği gibi ulus-devletin ekonomik özgürlüğünü kaybettiği iddiası çok da makul değildir.

Küreselleşme günümüzün önemli bir gerçeği olmakla beraber, doğru politikalar onun zararlarından çok faydalarından da yararlanılabileceğini göstermektedir. Bu bakımdan Dönüşümcü bakış açısı perspektifinden yola çıkarak ulus-devletlerin küreselleşme karşısında doğru tutumlarla hareket etmesi kendi lehlerine olarak görülmektedir

KAYNAKÇA

- Adda, J. (2002). *Ekonominin küreselleşmesi*. (Çev. S. İnceci). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1996)
- Akça, G. (2005). Postmodernite ve ulus devlet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2),232-257.
- Artisien, P. F. R. (1985). Joint ventures in Yugoslavia: Opportunities and constraints. *Journal of International Business Studies*, 16(1), 111-135.
- Ayan, E. (2010). Küreselleşme-ulus devlet karşıtlığının gerçeklikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14) 75-87.
- Aydemir, C., Arslan İ. Ve Uncu, F. (2012). Doğrudan yabancı yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 69-104.
- Cebeci, İ. (2011). Küreselleşme yaklaşımları kapsamında küreselleşme sürecinin tarihsel değerlendirilmesi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (4), 359-384.
- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme bağlamında ulus-devletin egemenlik gücünün dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, (71),23-39.
- Chatterjee, P. (2012), *Whoose imagined community?*. G. Balakrishnan (Ed.) *Mapping the nation* içinde. United Kingdom: Verso.
- Dumludağ, D. (2003). Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (96), 241-273.
- Dündar, E. (2014). Uluslararası ticaret hukukunda doğrudan yabancı yatırımlar ve çok uluslu şirketler incelemesi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11(41), 273-282.
- Drucker, P. (1997). *Kapitalist ötesi toplum*. (Çev. B. Çorakçı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (Orjinal yayın tarihi, 1993)
- Erkiş, İ. U. (2013). Ulus devletinin tarihsel gelişimi üzerine. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (26), 54-76.
- Falk, R. (2002), *Yırtıcı küreselleşme: Bir eleştiri*. (Çev. A. Çaksu), İstanbul: Küre Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1999)
- Friedman, T. (2002). *Küreselleşmenin geleceği lexus ve zeytin ağacı*. (Çev. E. Özsaray). İstanbul: Boyner Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1999)
- Fukuyama, F. (2004). *State-building: Governance and world order in the twenty-first century*. United Kingdom: London Profile Books.
- Fukuyama, F., (2016), *Tarihin sonu ve son insan*. (Çev. Z. Dicleli). İstanbul: Profil Kitap. (Orjinal yayın tarihi, 1992)

- Gedikli, A. (2011). Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin kalkınması üzerine etkileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 96-146.
- Gerbier, B. (2002). *Kapitalizmin bugünkü aşaması olarak jeo-ekonomik emperyalizm*. (Çev. F. Başkaya). Ankara: Ütopya Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1999)
- Giddens, A. (2000). *Elimizden kaçıp giden Dünya*. (Çev. O. Akınhay), İstanbul: Alfa Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1999)
- Göngen, M. A. (2013). Küreselleşmenin ekonomik boyutu küreselleşmeyi yöneten üç ana kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (29), 117-134.
- Habermas, J. (2019). *Öteki olmak ötekiyle yaşamak*. (Çev. İ. Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Held, D. ve McGrew, A. (Ed.). (2003). *The global transformations reader*. USA: Polity Press.
- Hobsbawn, E. (2020). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1990)
- Huntington, S. P. (2018). *Medeniyetler çatışması*. (Çev. M. Yılmazı) İstanbul: Vadi Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1996)
- Kamacı, A. ve Turan, M. (2018). Küreselleşme sürecinde çok uluslu şirketlerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(2), 81-92.
- Kaya, M. (2009). Küreselleşme yaklaşımları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 1-16.
- Kaymakçı, O. (2013). Küresel ekonomide çok uluslu şirketler ve Türkiye'deki yansımaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 224-249.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme olgusu ve çokuluslu şirketlerin küreselleşme süreci üzerindeki rolü. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-16.
- Koçtürk, M. ve Eker, M. (2012). Dünyada ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve çok uluslu şirketlerin gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1), 35-42.
- Koyuncu Turan, F. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye uygulaması (1990-2015). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 7(2), 17-24.
- Kürşat, Y. ve Ertürk, E. (2018). Türkiye'de faaliyette bulunan çok uluslu şirketlerin kontrolündeki yabancı şirketlerin vergi yüklerinin analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(109), 181-202.
- Levitt, T. (1983). *The globalization of markets*. USA: Harvard Business Review.
- Marcuse, P. (2000). *The language of globalization*. USA: Monthly Review.
- McLuhan, M. (1962). *The gutenberg galaxy*. Canada: University of Toronto Press.
- Çolpan Nart, E. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: Panelveri analizi. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2874-2885.
- Ohmae, K. (1995). *The end of the nation state*. United Kingdom: Harper Collins Publishers.
- Rodrik, D. (1997). *Küreselleşme sınırı aştı mı?* (Çev. F. Ünsal). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık. (Orjinal yayın tarihi, 1997)
- Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. *Maliye Dergisi*, (161), 381-403.

- Sarı Gerşil, G. (2004). Küreselleşme ve çok uluslu işletmelerin çalışma ilişkilerine etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1),147-157.
- Şahin, K. (2007). *Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus devlet*. İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- Şaylan, G. (1995). *Değişim, küreselleşme ve devletin yeni işlevi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tağraf, H. (2002). Küreselleşme süreci ve çokuluslu işletmelerin küreselleşme sürecine etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,3(2),33-47.
- Tokol, A. (2001).Çok uluslu şirketler ve endüstri ilişkilerine etkileri. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(2), Erişim Adresi <http://www.isguc.org/?p=article&id=63&cilt=3&sayi=2&yil=2001>.
- Wallerstein, I. (1998). *Liberalizmden sonra*. (Çev. E. Öz). İstanbul: Metis Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1995)
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum*. (Çev. L. Boyacı). İstanbul: Yarı Yayınları. (Orjinal yayın tarihi, 1922)
- Yavan, N. (2012). *Türkiye'nin yurt dışındaki doğrudan yatırımları: Tarihsel ve mekânsal perspektif*. *Bilgi Dergisi*, (63),237-270.
- Yavuz, C. ve Sivrikaya D. (2009). Küreselleşmenin aktörlerinden çokuluslu şirketler ve yönetim, *Ordu Üniversitesi Açık Arşiv Sistemi*, Erişim adresi <http://earsiv.odu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11489/589>.